

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1961

*Tradition och nutid. Grenljusstöpnig i Bollnässtugan julen 1960.
Elin Karlsson, som i snart trettio år stöpt ljus på Skansen,
lär ut konsten till Stockholms Lucia, Ingrid Engström.
Foto Stockholms-Tidningen, Sven Braf.*

Redaktion:

GÖSTA BERG • SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagsbilden återger ett utsnitt ur en oljemålning
från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel
visande stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem.
Se Albert Eskeröds uppsats Stjärngossar i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1961

JACOB WALLENBERG LÄGGER UT TEXTEN

av Nils Afzelius

Han Präst! at skrifva så lösagtigt." Så utlät sig den fromme epikurén Gjörwell, när en bok med den underliga titeln *Min son på galejan* hade fallit i hans händer — senare ändrade han helt mening. Också den lärde Anders Schönberg yttrade betänksamt: "den är nog glättig, at vara skrifven af en Prest." Och det fanns många andra, särskilt inom högvördiga prästeståndet, som tog anstöt av det fria skämtet. Författaren själv nåddes inte av klandret; han var sedan ett par år död, när andra olovandes prånglade ut hans ungdomsverk på bokmarknaden. Dessförinnan hade han hunnit blidka kritikerna med bibeldramat *Susanna*. Men hur var Jacob Wallenberg som präst? Tog han sitt kall på allvar och levde han som han måste lära?

Om skolgossen i Linköping, studenten i Uppsala, skeppsprästen på ostindiefararna och kyrkoherden i Mönsterås vet man i själva verket förvånande mycket, om man tänker på att bara 32 levnadsår hade beskärts honom. Han var utåtvänd och praktiskt verksam, han hade ett vidsträckt umgänge och många kunde berätta om honom. Han lämnade överallt spår efter sig i samtidas brev, i tidningarnas spalter, i sockenstämmoprotokoll och andra handlingar. Han tecknade sitt eget porträtt, öppet och utan försköningar, i vänbrevet. Om hans prästerliga verksamhet är man välunderrättad. De omdömen man känner är enstämmigt lovordande. Ett eftermäle i Löfmanniana, en handskrift i Kalmar stiftsbibliotek, kan med säkerhet inte betecknas som panegyrik: "Församlingen beklagade högligen denne nyss hitkomne Lärarens

skyndsama bortgång. Ty under den korta tid, han här var, och vårdade hjorden, erfor den af hans nit, eldighet, skicklighet och ordentlighet, samt intagande ämbetsgåfvor och lefnadssätt, den hugnad, at man gjorde sig bästa hopp om honom, til at med tiden blifva en prydnad i Stiftet, och en af Församlingen vördad och älskad Lärare." När brodern Marcus begärde nådår för att kunna betala Jacobs skulder, som han hade ådragit sig genom stora ekonomiska uppförfingar för boställets förbättrande, så tillstyrktes detta livligt av församlingen med bl. a. den motiveringen att den avlidne "så i lära som i lefwerne uppfyllt de ömma plikter, som af en rättskaffens lärare förväntas må". Dessa mer allmänt hållna domar över död man jävas på intet sätt av sockenstämmo-protokollen. Man häpnar över vad han rådde med under de 16 månader han verkade som kyrkoherde. Han höll efter sina församlingsbor med största nit och myndighet. Han lade inte fingrarna emellan när det gällde skvaller, svordomar, fylleri, tjuvnad, otidigt sängelag och andra populära laster. Böter erlades och en stock inrättades för att stävja oordningar. Kyrka, prästgård och fattigstuga reparerades. Den gamla prästgården inreddes, målades, tapetserades och möblerades. Det byggdes brygghus, sågkvarn, mangelbod, drängstuga och tre andra hus. Det sattes upp staket och grävdes diken. Flera stora stenberg, som skymde utsikten, sprängdes bort. Åkrarna förbättrades och ny trädgård anlades. Det är ofattligt att den nytillträdande prästen under sin korta ämbets tid dessutom hade tid att ta del i ett prästmöte och göra en resa till Göteborg.

Om den praktiska sidan av Wallenbergs utövande av ämbetet vet man alltså mycket. Om hans sätt att förkunna ordet har man hittills vetat så mycket mindre. När han efter 18 månaders förvaltning av det flytande pastoratet Finland tog igen sig i Göteborg i väntan på ny seglats, skrev han bland mycket annat, som mindre lämpade sig för andras ögon, några allvarligt menta ord till vännen Jacob Lindblom, sedermera ärkebiskopen: "Dock predikar jag bra, fast jag är en lös Theolog: ty jag gör det så enfaldigt och ostuderat, rent utaf *opposite* mot alla granlåts Predikanter, *enfin* jag talar ideliga Guds ord och anser alla wärdsliga blomster såsom gröfsta *blaspheme*." Atterbom har i Svenska siare

Prästgården Lilla Forssa vid Mönsterås, där Jacob Wallenberg verkade som kyrkoherde 1777—1778. Byggnaden uppfördes 1728 och användes av Wallenberg som gästflygel; själv bodde han i en senare uppförd och nu riven huvudbyggnad på gården. Foto Manne Hofrén 1947.

och skalder meddelat det enda omdöme man känner om predikanten Wallenberg: "en rättskaffens och med stora predikogåfvor utrustad prest". Sagesmannen var Atterboms egen svärfar Nils Adolf af Ekenstam, som under sin tid som lärstyrman ombord på skeppet Finland verkligen hade hört Wallenberg predika.

Ett oväntat fynd i Nordiska museets arkiv gör det möjligt för oss att själva döma, och fyndet ger också helt ny belysning åt Jacob Wallenbergs världsliga författarskap och förändringarna i hans åsikter under det tvång som hans kall nödvändigt måste

ålägga honom. I Nordiska museets inventarieförteckning upptas (27 mars 1882) som nr 31 991 följande:

PREDIKNINGAR AF JAC. WALLENBERG

I manuskript af den snillrike författaren till "Min son på Galejan", Herr Jac. Wallenberg. Större delen af dessa predikningar, som blifvit hållna på olika ställen, dels inom Sverige och dels i Norrige, äro daterade från år 1770.

Handskriften finns icke upptagen i arkivets stora katalog och har endast ordnats in i en speciell katalog under rubriken Religiösa skrifter. Den har därför undandragit sig uppmärksamhet och kan betraktas som helt okänd. Den har en inte ointressant härkomst. År 1882 köpte Artur Hazelius för 1 000 kronor Norrköpings arbetareförenings samlingar av kulturhistoriskt och arkeologiskt värdefulla föremål. Ett initiativ till museum i Norrköping hade redan 1862 tagits av den 85-årige baron F. Funck på Almstad, som i upprop till pressen erbjöd sig att ta emot gåvor till ett kommande lokalt museum. Idén togs upp på nytt av en arbetare i Norrköping, Otto Nilsson. I slutet på 60-talet fick han genom upprop i tidningarna och energiska påstötningar ta emot så många gåvor för ett Norrköpings arbetareförenings museum att de från 1871 kunde visas för allmänheten i en paviljong på arbetareföreningens tomt. Det var en högst brokig samling. Där ingick mineral, uppstoppade djur, insekter och andra naturalier, arkeologiska fynd från staden och dess omnejd, mynt, gravyrer, kulturhistoriska kuriosor och mycket annat, varom en 1872 tryckt förteckning på nära 50 sidor ger närmare besked. Allt detta visades för en entréavgift av 10 öre. Men intresset avtog så småningom, museet förorsakade dryga kostnader och föreningen erbjöd därför stadsfullmäktige att inlösa det för 1 500 kronor. När detta avslogs, vände man sig till Artur Hazelius, som inte hade intresse för de naturhistoriska delarna av museet men erbjöd 1 000 kronor för det övriga. Köpet avslutades 1882 och Nordiska museet övertog alltså det för dess syften användbara.

I en liggare över de till Arbetareförenings museum influerade gåvorna, som följde med köpet, har som nummer 17 upptagits Wallenbergs predikningar — en av de mycket få handskrifter som

13.

D. A. Palem off iuday Yaro 1770.

4 Foundrymen after Savannah Survey,
Gammagallium Musf. 8:24.

"A seer med Hver en Supper færd
ved dissen i Lunden til 100; de haf
nu formindret Gæstebordet af
dant underlige gæstinger i det 17de.
nu." 17. d. 18. d. 19. d. 20. d.

107 ff. 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917

55. minnalt skulm talu om afslutning
 lyngt lidenar fur en i nam, sejon gud,
 lidenar, fanyaltu, fildomur, lony af
 godfoljlar, fivilla minniflon ya
 non. fimm fender idenit fiv, en
 fur fildita, fann nadingt gud fril-
 lur idn lidenar. Dymnalingen gor
 gun en furlig minning pa fiodfaran,
 det belyngit i furt foon. Dilekt
 ur minniflonit jag vil lifu det
 off falt af fultit. In fonn min fapp etc. 2. 23-32

Unserm neuen inbath uelonne an spor
Gingefuelle, stum als an spor Lominy. Zwei
Lind. Jun. putt sit Gold: / schafst mit
utheil

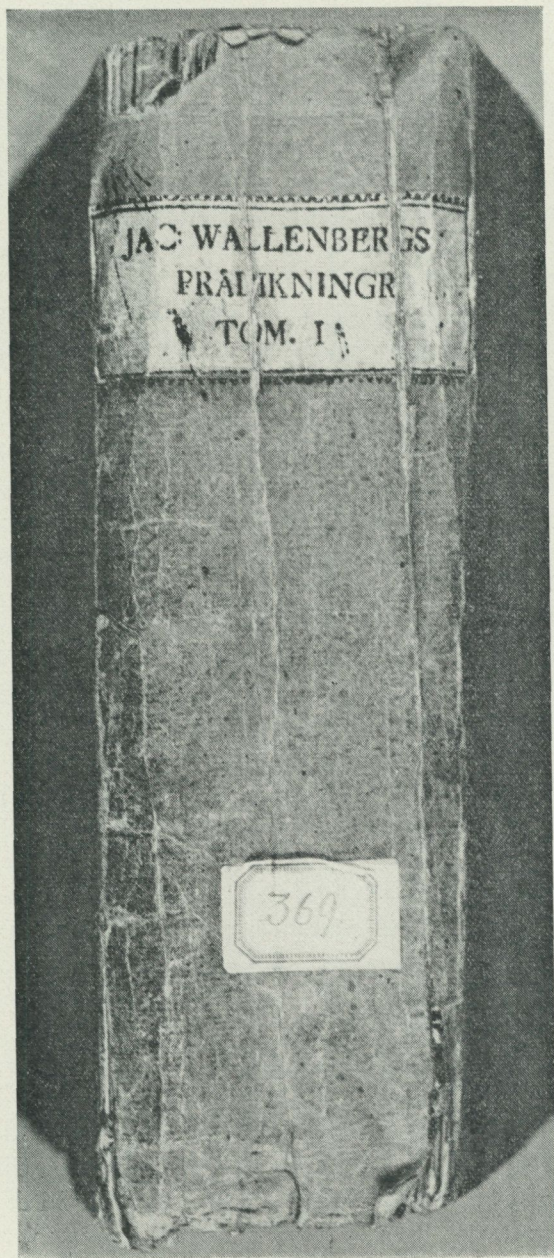
Faksimil av en sida ur Jacob Wallenbergs egenhändigt skrivna predikningar. Nordiska museets arkiv.

ingick i samlingarna. Givaren var studeranden Carl Johan Nyström. Han skänkte också ett tyskt arbete om bergverken av Löhneyss i pergamentband och en stenxyxa. Man skulle gärna vilja ha reda på något om den unge donatorn. Dels undrar man, om

han senare i livet fick ägna sig åt de ämnen som han måste ha dragits till. Dels och framför allt skulle man vilja ha klart för sig var han hade kommit över Wallenbergs predikningar. Visste man det, så skulle man kanske också kunna spåra upp ett par andra, försvunna handskrifter av deras författare. Predikningarna är ordnade efter kyrkoåret och omfattar bara den s. k. vinterdelen; sommardelen eller den andra hälften saknas. Men ännu viktigare vore det, om den Resa från Göteborg till Stockholm år 1776 kom till rätta, som brodern Marcus en gång har haft i sitt förvar. Det är svårt att förklara varför predikningarna och resan från 1776 saknas bland hans andra handskrifter, som genom domprosten Samuel Älf räddades till Linköpings stiftsbibliotek. Om Carl Johan Nyström upplyser Norrköpings läroverks kataloger, att han var född 16/11 1845, inskrevs i läroverket 10/9 1856 och att fadern var brandvaksrotmästare. Han upptogs i femte klassens nedre avdelning men var tillåten enligt katalogerna för 1861, väl med anledning av faderns död, och saknas därefter. Han var latinare och grek och deltog i eftermiddagens ritövningar. Läger man här till en notis i museets liggare, att Nyström hade funnit sin stenyx under vandringar i Sörmland, så får man väl dra den slutsatsen att han var en humanistiskt orienterad, vaken men fattig yngling, som måste avbryta sina studier och aldrig fick ägna sig åt det som kanske var hans egentliga kallelse. Genom släktförbindelser har han säkert inte kommit över sin dyrgräp, och vilka vägar den har vandrat dessförinnan, blir väl aldrig känt.

Först några ord om handskriftens yttre. Bandet är ett enkelt blågrått pappband från 1700-talet med en tryckt ryggskylt: JAC: WALLENBERGS PRÄDIKNINGAR [1] TOM. I. Siffran 369 på en etikett anger dess plats i den förut nämnda tryckta förteckningen. 48 predikningar och ett liktal har bevarats (ett annat liktal ingår i predikningen 25/1 1778, nr 11). De har skrivits på papper av många olika slag och omfattar i regel 8 blad. De flesta är daterade av Wallenberg eller kan tidfästas på yttre eller inre grunder. Tillsvidare odaterade är bara sex. Man vet alltså var

Det ursprungliga pappbandet till Jacob Wallenbergs predikningar. Nordiska museets arkiv.

och när de har hållits, och läser man dem i tidsföljd, så kan man märka vissa ändringar i stilen. 16 av dem hölls under den första färden med skeppet Finland, 13 under den andra med Stockholms Slott, 9 under den tredje med Sophia Magdalena. De två predikningarna på första söndagen efter jul 1771 och 1775 kan inte ha hållits på skeppsdäck utan först efter hemkomsten till Sverige från första och tredje kinaresorna. Mellan 31/12 1775 och 31/8 1777 är ett stort tomrum. Det var den tiden då Jacob Wallenberg gick och väntade på sitt pastorat, då han sysslade med världsligt författarskap, tog livligt del i det göteborgska Vetenskaps- och vitterhetssamhällets sammanträden och då han företog en resa till Stockholm för att få upp sitt bibeldrama Susanna på scenen och skaffa sig en mera stabil kyrklig tjänst. Från hans sista levnadsår 1777 och 1778 finns däremot tre predikningar och de båda liktalen över församlingsbor i Mönsterås. Även om sommardelen av Wallenbergs predikningar aldrig skulle komma till rätta, så räcker det vi nu har mycket väl till för att bedöma hans andliga författarskap.

Vid granskningen av kronologien är det något som omedelbart faller i ögonen. Det är att skeppspastorn under sin första resa har varit lika noga med lokaliseringen av sina predikningar som med deras datering. Tolv av de sexton predikningarna ombord på Finland har försetts med anteckningar efter mönster av fartygets loggbok, så att man alltid skall veta på vilken punkt av jordklotet man befinner sig: Hållen opp under Ferrö [Färöarna 28/1], 1770, Hållen i Norge på Sexag. [18/2] 1770, Hållen i Norge den 2 [= 4] Mars 1770, Hållen under 44 grad. [nordlig] latit. [18/3 1770], Hållen 2 gr. v. l. om Linien på Sk. Finland [15/4 1770], Hållen W. om Linien 4 gr. lat. på Finland [18/4 1770], Hållen i Chinesiska Siön [23/12 1770], Hållen wid Stratbanca [28/12 1770], Hållen utom Javahufwud, Finland [20/1 1771], Hållen wid Helena [17/3 1771], Hållen vid St. Helena [24/3 1771], Hållen Linien [31/3 1771].

Den 24-årige prästmannen förråder sin glädje över den första långfärdens äventyr i de sakliga notiserna. Är det en tillfällighet att de sedan försvinner helt och hållet? Det är också i de tidigaste predikningarna man finner den största omedelbarheten, det är här

Ostindiska kompaniets fartyg Finland, på vilket Jacob Wallenberg tjänstgjorde som skeppspräst, i orkan på Nordsjön 1770. Kopparstick av O. Årre efter målning av C. G. Ekeberg, den senare skeppets befälhavare.

man upptäcker små världsliga oaser i den andliga ökensanden. Om alla gäller det i alla fall att de utmärks av enkelhet, ja, vardaglighet. Det muntliga föredragets ledighet återges visserligen ofullkomligt av skriften, men den är ändå förvånande fri och talspråklig. Talaren har säkert inte bara följt de skrivna bladen utan också improviserat, vilket man kan se på att flera utförda partier ersätts av "etc". Enkelheten var programmatisk för Wallenberg. Han vill inte använda "några swulstiga och Prunkande talesätt" utan "beskrifwer höga förnäma saker med små enfaldiga ord" (40). Så var Jesu egen förkunnelse, säger han. "Huru

lite likna icke då en del Präster sin store Förellysare häruti! De wilja wara granna, söka sig en hop pösande uttryck och fästa sin aktsamhet mera wid orden än sakerna. Deras Predikningar späckas opp med allehanda wärldsliga Blomster och klingande qweckheter, som wäl kunna kitla öronen, men röra aldrig hiärtat. Nej, konsten är til at dölja konsten. En rätt Lärares Predikan bör wara lik hans lifnad, enfaldig och okrusad. Man bör tala på Predik-stolen som i sällskap, moget men inte swassande, tydligt men inte höglärdt, och därför se wi ock de bästa Präster wara de enfaldigaste" (14). Wallenberg använder här alldeles samma ord, "wärldsliga Blomster", som han ett par månader tidigare hade använt i sitt förut citerade brev till Lindblom. Med prästkrage och kaftan har Wallenberg talat lika rakt på sak som i krås och spetsmanschetter. Syndarna måste utpekas eftertryckligt, så att inte skottet, som han säger, går liksom över deras huvud. Man "måste tänka på at göra vår Herre til nöges" och "kalla Skökan, Sköka, och Tiufwen tiuf" (12). Det är på pricken den Boileauska grundsats att kalla en katt en katt och Rolin en skojare som han gör till sin i Min son på galejan: "Min penna, upriktig som mit hiärta, kan icke kalla mormors katt en tiger, eller Per Perssons oxen Kammarherre."

De flesta äldre predikningar som har studerats av moderna homileter har varit tryckta och tillrättalagda för trycket. Just därför är Wallenbergs predikningar av värde för oss, som vill veta hur ordet verkligen har förkunnats. Säkert har Wallenbergs språk stått närmare det talade språket än hans samtida yrkesbröders. Dammet från postillor, konkordanser och andra hjälpredor ligger ganska lätt över hans utläggningar som, så vitt en lekman kan döma, inte är avskrivna efter andra utan väsentligen hans egna. De talspråkliga dragen är många. Ofta stöter man på singularformer till subjekt i pluralis. "Huru många är icke bland oss, som födde långt opp i fasta Landet, aldrig sedt sion", kan han utropa (18). Eller rent av säga: "De ä rädda för" (34). Han skriver *skal* och *sku* för skola, liksom *sa* och *dra*: "påmin dig hwad David sa" (28), använder *inte*, *lite*, *mycke* på samma sätt som i sina världsliga skrifter och då och då *te* i stället för att: "fruktar i morgon te dö" (18). Att han inte skyr lånord från både franska

och latin är också det en frihet från regeltvång. Han kan skriva "tempererar det ena med det andra" och i samma predikan: "En mänska, som på siuksängen efterhand får familiarisera sig" (12).

De med slösande frikostighet inströdda högtidliga bibelcitaten står oförmedlat tillsammans med helt vardagliga uttryck som "en smula motgång" eller "det war lagom härligit" (12). Vardagsspråkets rytm känns igen i ett par andra citat ur samma predikan: "Wågen slog öfver Skeppet, och Han sof. Det war en underlig Sömn det" och "Han [Jesus] har ofta fått wänta på dig han." Några utförligare utdrag ur början av en predikan på fjärde dag påsk 1770 (49) över texten "Lärjungarna kommo om natten och stulo honom bort, medan wi sufwo" (Matth. 28, 13) kan ge en föreställning om den ibland överraskande ledigheten i hans betraktelser, som också är intressanta för tidens syn på judarna.

"Judarne blefwo illa wid, de förlorade alla sina concepter, som man säger, när den wakthafwande Höfwitsmannen med sina Soldater kom löpandes frå Grafwen och berättade, hwad skedt war." De skändes och kunde icke annat än se Guds finger i händelsen. "Men Hin Onde, som hade presiderat i alla deras andra Rådslag, förde ock klubban i detta." Judarna, som förut hade köpt Jesus för 30 silverpenningar, köpte honom nu för andra gången av Pilati soldater. "Här kunde man ge domare en nyttig läxa: men det är inte casus här på Skeppet Finland: Wi sku använda denna Saken til någon annan lärdom. t. ex. Det kunde bli en fråga: Efter nu Gud af ewighet beslutat, at Frälsaren skulle dö för Mänskosläktet, hwarföre har han just walt Judiska Folket til at begå alla dessa Missgerningar? ... Judarne woro på den tiden det enda Folkslag, som dyrkade honom rätt efter Mosis lag, och kallades derföre Guds Folk, Guds Egendom m. m.; hwarföre utwalde då Gud dem, stackars Folk, til at samla förbannelser öfwer sig med wärkställigheten af sit eget beslut?" Detta var ett prov av Guds kärlek. "Den där stora hopen utaf dem, som förblefwo i sin upsäteliga blindhet, och som sedermera ynglat utaf sig det där olycksaliga Släktet, som nu går ibland oss mit i Christenheten, föraktade och usle för hwars mans ögon, och äro et lefwande bewis om wår Relligions sanning; dessa ha til at tacka sig sielfwe, för deras lycka. — — — Imedlertid äro Judarna utan ursäkt på dome-dagen, emedan de utaf blott illwilja, hat och bitterhet bedrefwo Mordet på Jesus, och framhårdade, twärt emot deras motskrikande Samwete, i en upsätelig blindhet och ondskas. — — — Många har jag hört förswara den satsen, at det war ingen konst för lärjungarna til at tro, efter de fingo hämta Läran ur första handen, efter de woro städse omkring Jesus, hörde honom dageligen tala och sågo hans mirakler; men wi, som måste titta åt Korset på så långt håll, det är intet underligt, om wi skulle ha något lite twifwels-mål och se lite snedt ibland. Men det där är illa resonnerat, såsom jag nu skal söka wisa." Från det judarna låg i vaggan, "pratade Mödrarna historier för dem, om en tillkommande stor Messias",

så att de fick en falsk tro på ett jordiskt Messiasrike. De kunde inte taga Jesus för annat än en profet, eftersom Moses, Elias och Elisa hade gjort liknande mirakel. Vi ser Jesus i Nya testamentets klarare ljus.

Wallenberg predikar långt ifrån alltid så direkt. Många och långa predikningar ägnas åt dogmatiska frågor och utläggningar av dagens texter. De lättas väl ofta upp av hans livliga inpass i stil med "Jo, wänta, jag skal strax wisa det" eller "saken skall bli så redig för er . . . som hon är för mig" (3). Men det som kunde uppbygga åhörare på 1770-talet kan helt naturligt inte just anbefallas som förströelseläsning på 1960-talet. Stilen skiftar från gång till annan. Mera sällan lyfter den sig retoriskt, och då gärna med hjälp av den gamla bibelöversättningens vigda ord. Som exempel på denna stil med bibliska parallellismer och patetiska hänvändelser kan ett litet stycke ur en predikan på fastlagssöndagen 1772 (24) anföras: . . . "ty han ser wägen men går honom inte: han har hielpen, men försmår henne: känner gropen, men skyr den inte. Blinde Usling, betrakta din Fara och bäfwa! Din otro skall icke göra Guds trohet om inte. Hans hotelser skola upfyllas. Du faller, och ingen ynkar dig. Du dör och ingen beklagar dig, du lider, och Frälsare finns inte mer."

Att större delen av de bevarade predikningarna har hållits för sjöfarande syns genast. Texterna väljs med hänsyn till åhörarna, likaså bilderna, t. ex. "liksom när man ser et wälbygt och wälregerat Skepp, så dömer man strax, at der warit och är en snäll hand wid wärket" (10). Tre av predikningarna ägnas nästan helt åt detta ämne (12, 13, 18). På söndagen Septuagesima 1770 hade skeppet Finlands präst verklig anledning att tala om hav och skepp. Den 23 januari hade fartyget råkat ut för en fruktansvärd storm, som genom Min son på galejan har blivit mer känd i vårt land än någon annan. I reseskildringen läser man: "Söndagen därpå höls en tacksägelse-predikan öfver texten Iesus sof i skeppet, då det stormade." Lyckligtvis har just den predikningen bevarats — det är den tidigaste och mest personliga (13). Att den måste tilldra sig vårt särskilda intresse, beror på de dramatiska omständigheterna vid dess tillkomst. Tyvärr tillåter inte utrymmet att den trycks i sin helhet. Inledningen eller Proœmium lägger ut Psaltarens ord "De som med skepp på hafwet fara och drifwa

Norrköpings arbetarförenings gård. Den s. k. Rotundan till vänster och museet till höger. Båda byggnaderna rivna i mars-april 1890.

sin handel til siös; de hafwa förnummet Herrans wärk och hans underliga gerningar i det diupa" (Ps. 107, 23). I en tid av minskande bibelkunskap är väl psaltarstället inte längre så känt. Som kommandör Oscar Krokstedt har påpekat i en artikel i Dagens Nyheter 3/9 1960, hör det i England alltjämt till de bevingade bibelorden. Det ger Wallenberg anledning att tala om hur Gud stillar stormen. Men dessförinnan håller han en hel liten föreläsning om sjömanskap i bibeln. Han diskuterar var Ophir var beläget och om Davids med guld och ädla stenar lastade flotta letat sig förbi Kap ända bort till Indien eller om den, som Wallenberg själv anser troligast, har tagit genaste vägen över hamnen Ezeon Gaber vid Röda havets kust. Han tolkar psalmens ord så att handel och sjöfart är en i Guds ögon lovlig hantering men att "Flottors utrustning til Örlog är honom misshagelig". "Dawid talar här inte om Folk, som utrusta Flottor til Örlog, hwilka, inte nöjde med at kunna mörda på fasta Landet, skicka tusendetals

wäpnade Barbarer längst frå Norden, til at anställa blodbad i en annan del af världen; ty deras förrättning är gudlös och straffbar, och Herran skall binda en ring i näsone på dem, at jag må bruka Skriftenes talesätt . . ." Wallenberg hänger sig här inte åt någon vikingaromantik, lika litet som Olaus Petri i sin Svenska krönika, men hans pacifism är eljes inte vidare sadelfast. De sjöfarande har tillfälle att beundra Skaparens allmakt och vishet. "De lära sig känna andra Folkslag och climat, allehanda obekanta och besynnerliga diur, växter, metaller, med et ord, de få se liksom en ny natur, och *förnimma* således mer än andre *Herrans verk*." De lär också känna hans "gärningar på det diupa". "Ho kan se windar, som på afmätta tider blåsa beständigt åt en kant, ho kan se Hafwets wattu-wirflar under et ouphörligt kringlöpande fräsa och upsluka alt det som nalkas desamma, eller de så kallade wattuslangor resa sig förskräckeliga opp utur diupet och stiga ända til molnen: ho kan se is-berg, orkaner och stormar, utan at ropa: *Herrans gärningar äro underliga i det diupa!*"

I huvuddelen utlägger Wallenberg dagens evangelietext, som egendomligt nog handlade om stormen på Genezarets sjö och hur Jesus sov i skeppet. Också här får Wallenberg anledning att gå in på bibliskt sjömanskap. "Skeppet han for på, war et öppet Fiskare-Fartyg. Nog fans då stora Skepp; ty jag finner af Ap. G. 27: [37] at det Fartyget Paulus war på när han led skepsbrott, hade ombord inemot 300 siälar: men Frälsaren reste nu i en Insiö, där man brukade endast små Farkostar." Predikanten kommer sedan in på frågan om stormen på Genezarets sjö var naturlig eller anstiftad av den furste "som magt hafwer i wädrer", besvarar den inte men slutar med en nykter anmärkning: "Nog utaf stormen war förfärlig och erfarenheten lærer, at stormar i Insiöar ofta äro farligare, än på stora hafwet."

Och nu kommer predikanten in på skeppet Finlands märklige räddning med ord som varje läsare av Min son på galejan känner igen:

Synnerligen ha wi sedt Guds finger i twänne tilfällen, de wädeligaste, kan hända, som nånsin någre siöfarande iråkat. Wi [!] det första woro wi på wippen at drifwas på Land af wädrens wäldsamhet, och i det andra, som war ännu farligare, hotades wi at nedstörtas på en gång til Hafsbotten af en

den förfärligaste Störtsiö, som nånsin existerat i Hafwet, och en del utaf Er trodde sig redan begrafne i vågorna. Något hwar af Er lär wäl minnas den förflytne förskräcklige Tisdagsaftonen. Jag kan ännu inte se annat, än at det war et Mirakel, som skedde med oss. En siö, som i sit förfärliga framrusande kastar opp et ankar, bryter sönder bänkar och luckor, släpar bort med sig stockar Jolen och båt, hwilka woro fastsurrade med tiocka Linor, en så ofantelig siö kunde dock icke bortsläpa Er, som gingen löse och ledige på däck. Det är ju et synbart underwärk. Stora tyngder, som därtill woro surrade, wråkas öfwer bord, men I, som knapt fingo tid at få händerne för Er, I blefwen alle bärgade. O du mäktige Gud, wi tacke dig, at du så nådelig äst, och trofast. — — — W[ärde] W[änner]. Jag kan aldrig förgäta detta Sorge-spelet, huru wi stodo bleke och förwirrade i synen och bara starrbligade på hwarandra, utan at weta om wi skulle få lefwa eller dö. Herran är Förskräcklig, när han wisar sin wrede i Pestilens, i Eldswådor eller i dunder och Blix; men ännu förskräckeligare är han, när Han uppenbarar sit wälde på det diupa.

Till intrycket av en viss folklighet bidrar, liksom i Min son på galejan, flera ibland rätt drastiska ordspråk. Tre gånger inskräpper Wallenberg hos sina åhörare vaksamhet inför det ondas allestädesnärvaro med talesättet "Där Wår Herre (resp. Herran, Jesus) har sin kyrka, har Satan sit Capell" (5, 14, 30). En gång gör han Gustav Vasas ord till sina: "Han will wäl at yxan skall gå, fast han inte altid sielf håller i skaftet" (14). Den egenkäre, heter det en annan gång, "skrapar, såsom man säger, all elden under sin Gryta". Stilen har ingenting av den gustavianskt förbindlige, wältalande Lehnbergs salvelse, men så mycket mer av de karolinska prelaternas strävhhet eller de samtida wäckelsepredikanternas för oss fränstötande realism. Döden och djävulen målas på väggen i all deras ryslighet. I den första av påskdagspredikningarna (44) har dödens verklighet bränts fast med mycket större skärpa än uppståndelsens visshet:

M[ina] w[änner] det är swårt, at se döden i synen, utan at blinka med ögonen. Det är ohyggeligit, at se et naket Benragel: Man kan intet utan rysning i bloden betragta en utholkad döds-kalle; men ännu bedröfweligare Spektakel skulle det wara, til at se en halfförutnad mänsko-kropp liksom lefwande af en hoper krälände oräkneliga matkar, som däruti bygt sit stinkande Wisterhus, likasom Simsons biswärme uti skrofwet på det döda Lejonet. Jag tycker at en sådan syn, en sådan betragtelse skulle kunna förödmjuka, spåka det stolta mänskohiärtat. När jag får tag i ett pudradt, sminkat och utstofferat, högmodigt mänskokräk, wille jag ta'n wid armen och leda honom in i et Benhus: bättras han intet af det spektaklet, känner han ej igen sig där uti sine Gelikars ändalykt, så förbarme sig Gud! Han lär aldrig stå til at förbättras.

Med samma oförfärade saklighet målas synden. En gång berättas en hel liten sedolärande novell för att avskräcka åhörarna. Den verkar vara hämtad ur någon samtida roman, man skulle närmast vilja gissa på en engelsk. Herr skeppspastorn kan inte nog tydligt visa upp syndens följder för sina åhörare, som lockas av de vanliga frestelserna i land. Detta är den bittra moralkaka de får till livs (39):

Jag har läst om en Far, som hade en liderlig förlorad Son. Han wille dra hans hog frå krogar och horonästen: men huru bar han sig åt? Jo, i stället för at läsa honom inne, eller ge honom skarpa förmaningar, tog han honom med sig engång på et Lazaret, der en hoper utsupna och Veneriska Uslingar lågo i deras stinkande Elände. Han följde honom säng frå säng, lät honom wara ögonwittne til deras bedröfweliga skötsel och höra de samwetsstingande Ach och O! som deras Plågor afrykte dem. Mera gorde inte Fadren: han sa aldrig et ord: men Sonen gick bort, ryste och sökte ej mer hwarken Skökor eller liderliga klubbar. Hwad synes er om denna Försiktigheten? Jag tycker Fadren förtienar at beundras, Sonen at älskas, och bägge twå at efterföljas.

Det var ett språk som sjöfolk kunde förstå. Och skildringen var inte på något sätt överdriven. Helt kan inte Wallenberg förneka sina studier och världsliga intressen, men när han citerar någon av sina författare eller anspelar på antik historia, så gör han det lättfattligt och opedantiskt och nämner aldrig namnen på sina hedniska eller profana auktoriteter. I en predikan på fjärdedag jul 1770 (4) berättar han på tal om Achitophels förräderi mot David och Brutus' mot Cæsar:

David war här i samma belägenhet nästan, som Cæsar, då han blef mördad på Rådstugan i Rom. Han fan någre af sina egna slägtingar med i complotten: dessa hade han hiärta, at göra motstånd; men då han såg en wid namn Brutus, hwilken han med stora wälgärningar gort til sin bäste Wän, komma sig med en mördardolk på lifwet, rörde det honom så mycket, at swärdet föll honom ur handen och han suckade bara: Brutus, Brutus, min bäste Wän är ock med, och därpå sönk han til Golfwet under sina Mördares hugg.

Så hade Wallenberg skrivit, men raderna har senare korsats över med grova streck. Han hade tydligen tyckt att hans berättelse ur antikens historia föll ur stilen. Till martyrhistorien snarare än till den antika hör det han har att berätta om Nero, "denna grymme Nero, näst Hin Håle det wärsta Odiur, som funnits på denna sidan om himlen, och som önskade, at alla hans undersåtare i Rom hade en enda hals på det han måtte få den glädien, att kappa hufwudet af dem alla med et och samma hugg" (44). Vad han nu

uppbygger sina åhörare med är emellertid en provbit ur de äldsta kristnas lidandeshistoria: "Bland andra maner til at pina dem, lät han gräfwä upp ur jorden halfruttnade Christna kroppar och surra en annan lefwande fast derwid, på det han skulle omkomma långsamt af stank och hunger." "Är det inte hiskeligt?", utropar han. Den raffinerade tortyren har gjort djupt intryck på honom. En och annan känner nog igen den från ett helt annat sammanhang, nämligen i Min son på galejan. Ungefär samtidigt som den andlige talaren förberedde sin predikan på påskdagen 15 april 1770, släppte sig den profane skribenten lös i en burlesk (men i grunden allvarlig) skildring av ett omaka brudpar som han hade sett vigas i Spangereids kyrka, medan Finland låg för ankar i Norge. En 18-årig pojke, som skulle förenas med en gammal karing, gav honom anledning till följande betraktelse: "Den stackars brudgummen, bunden vid sit gamla och kanske altför segsletna kärnge-skrof, förekom mig i samma belägenhet, som en del Christne Martyrer, hvilka berättas blifvit fast-surrade vid döda halfruttnade kroppar, för at långsamt plågas ihjäl af stank och köld." Utgivaren av Wallenbergs samlade skrifter trodde sig böra förvisa berättelsen ur den kristna martyrologien och hänvisade, som parallellstället i predikningen visar, i onödan till ett ställe i Eneiden.

När Finland seglar i Chinesiska Siön, får besättningen till livs en betraktelse om självkänedom (2). Här åberopas en visman från den hedniska forntiden: "Ingen wettenskap är mera angelägen, än sielfkänslan eller kundskapen om sig sielf. Så högt skattad war den bland de Gamla, at en wis hedning, som brukade til sit walspråk: *nosce te ipsum*, blef räknad för en ibland de 7 wärldenes wisa." I en odaterad predikan, där ämnet är själens sjukdomar (10), talas om en helt annan hednisk filosof, nämligen Diogenes, som får tjäna som varnande exempel på högmodet: "Den gamle smutsige Philosophen, som satt i sin Tunna, war likså högfärdig, som den mäktige *Alexander* på sin Thron." I samma stycke om högmodslasten citerar Wallenberg för ovanlighetens skull några ord från en svensk författare, dock utan att nämna hans namn: "at jag må låna orden utur en Gammal Mans Bref, De äro så högmodiga, at de ogärna åka i vagn, därför at kusken sitter framför

dem, och gå nödigt i kyrkan därför at Prästen har högsta stället." Citatet återfinns i Carl Gustaf Tessins En gammal mans bref till en ung prints, (1, 1756, s. 64): "Han åker ej gerna i wagn; ty Kutsken sitter fram för honom. Och, ho wet, om han ej går nödigt i Kyrkan emedan Prästen står högre, än han." På ett känt epigram av Stiernhielm anspelar Wallenberg i en odaterad predikan (34), där det talas om "att et wist diur stundom ofredar månan med sit gläfs: af oförstånd och kitslighet".

Den intressantaste litterära anspelningen förekommer i långfredagspredikningen 13/4 1770 (nr 41): "En namnkunnig Man, som war stenblind, har skrifwit öfwer det förlorade och återwundna Paradiset det skönaste Poem, som världen ännu sedt." Hans namn nämns inte, men i marginalen står *Milton*. Detta märkliga uttalande, som väl visar att Wallenberg kände Miltons stora kristna epos på engelska, tycks strida mot det kritiska omnämnandet i Min son på galejan, där författaren säger att han inte vill vara "så grof, som Milton, hvilken i sit Förlorade Paradis försäkrar, at alla fältgevär, synnerligen muskedundrar, mörsare och canoner, blifwit giutne i afgrunden och skottstälde af dieflar". Invändningen förefaller ha legat i Voltaires säck innan den kom i Wallenbergs påse — alldeles som Kellgrens kända skämt med Milton i noterna till Man äger ej snille för det man är galen. Den höga uppskattningen av Milton var säkert inte tomma ord utan trots den lilla reservationen ärligt menad. Det bevisas av ett säreget parti i den några veckor tidigare hållna predikan på fastlags söndagen 25/2 1770 (22). Det är en celest bataljmålning, som utan ringaste tvivel har inspirerats av striderna mellan det godas och ondas makter i Paradise lost. Stället är utan motstycke i predikningarna. Här släpper sig predikanten för en gångs skull lös i korta, dramatiska satser:

Här et Fälttog. Frälsaren går i spetsen och upmanar alla människor at gå honom efter. På andra sidan stå upstälte i en förfärlig Slaktordning Satan, Synden, Döden och alla Helfwetes Troll, oräkneliga och förskräckeliga. Den gamle eldsprutande drakan förer befälet. Gud, änglarna och de afsomnade Helgon skåda därpå neder från högden. Frälsaren swänger sin blodiga Fana: Striden börjas: Naturen skakas utaf Förskräckelse. Dieflarna bäfwa och fly. Den segrande Försonaren jagar dem tillbaka i mörkrets tiutande Boningar och bomar til Helfwetes Portar. Paradiset öppnas: Himmelen jubilerar och Mäniskones Son.

De hittills gjorda utdragen och citaten har avsett att ge en föreställning om predikningarnas stil och anknytningarna till den profana litteraturen. Att behandla dem ur rent teologisk synpunkt, tillkommer den teologiska sakkunskapen. Här kan bara ges några antydningar om Wallenbergs inställning till de religiösa och moraliska frågorna och i vilken mån en förskjutning kan ha skett, sedan han hade beslutit ägna sig åt prästämbetet.

Rent formellt indelas predikningarna i tre delar, nämligen inledning eller Proemium, avhandling och Usus (tillämpning). Inledningen utgår från ett annat bibelställe än dagens text, ofta hämtat ur Gamla testamentet, även ur Tobie bok, vars auktoritet försvaras (9). Den avslutas nästan alltid med Fader vår, något som är egendomligt för äldre svensk predikan och som på sina håll har fortlevat in i våra dagar. I predikan på första söndagen i fastan 1770 (25) lästes i stället G. psb. 291:3, och påskdagen 1773 (46) sjöng församlingen påskpsalmen G. psb. 168. Avhandlingen är enligt gängse bruk strängt disponerad i underavdelningar. De flesta predikningar har försetts med latinska motton, vanligen distika, som kanske är av Wallenbergs egen hand och som sammanfattar innehållet.

Wallenberg visar sig vara strängt ortodox, och hans renlärighet skulle kunna bestå provet inför varje domkapitel. Mäniskans naturliga fördärv är för honom en aldrig bestridd trossats. Han skulle kunna göra samtidens beundrade predikant Abraham Petterssons ord (1757) till sina: "Intet så uselt kreatur som meniskan gifwes til under solen. Oren i aflelsen, wederstygkelig i födelsen, jämmerfull i sin lefnad, och uslast i sin död." Redan i vaggan har människan "en ond och fördärfwad natur", förklarar han (10). Utan att vara förförda av andras tal eller exempel visar barnen "tecken till åtskilliga Laster, arghet, afundsuka, hämdgirighet o. s. w. Den ena ungen ser den andra få en bit; strax är han tillreds at misunna honom den, skriker och will ha den ifrå honom. Nekar Modren honom något, som han fått ögonen på, så stampar han rifs och slåss. Detta öfwertygar oss, at ondskan är i sielfwa naturen, at wi äro fördärfwade kräk frå moderlifwet..." Synden är därför huvudtemat. Alltefter dagens text utmålas och bekämpas egenkärlek, högmod, otukt, girighet, tvivel,

melankoli etc., ofta stereotypt nog, men när det gäller fylleri, svordomar och gäckeri med den heliga skrift med kraftiga färger från den dagliga erfarenheten. Lasten, förklarar han en gång (31) "är en wana, at göra ondt, liksom dygden är en wana, at göra godt. Man är inte dygdig för det man gör en eller annan god gerning: Intet heller är man lastfull, för det man gör en eller annan synd. Det är föroftandet af saken, som gör oss till et dera." Sedan ger han exempel på olika slags syndare. Om en "Fylle-hund och krakelmakare" heter det: "Skäms han för sit sölige Lefwerne och ogillar det, så har hin onde inte fått gremman på honom, men faller han ofta i samma last, sätter han en ära uti, at dricka andra öfwerända och wara brutal, då är han under diefwulens ok." För oss, som känner tidens förkärlek för bibelparodier och Wallenbergs egna försök på området är det pikant att ta del av vad han som präst har att säga om saken. Flera gånger vänder han sig mot sådant gyckel. Djävulen har, säger han en gång (26), ett sätt att "missbruka skriften, som ej sällan är gängse ibland oss: det är till at blanda bibliska termer bland sina infall och raillera med Skriftenes språk. En synd, som anses för en oskyldig qwickhet, men är snörrätt stridande mot 2^{dra} budet och förolämpar Guds eget H. Majestät." (Se också nr 38.) I en annan predikan från 4/3 1770 (25) ser det ut som om Wallenberg skulle skjuta in sig på vissa bestämda mål. Den onde anden hjälper, säger han "wissa Qwick-hufwuden, beaux-Esprits, hwilka, för at wisa sit snille och få fram et infall, på et så kallat artigt sätt missbruka Skriftenes Språk. En wiss Monark etc." Vad han har menat med denna endast antydda hänsyftning, är inte gott att säga. Knappast har han siktat på själve upplysningsmonarken, Fredrik den store. Troligen ämnade han här lämna ett exempel ur den äldre historien.

Ibland ger Wallenberg förmaningar om andaktsövningar, bordsböner och gott uppförande i kyrkan. Vi bör alltid tacka Gud för födan, säger han (35) — "det är hedniskt, te gå till och frå bordet utan at läsa", ty "det är genom bordsböner allena, som våra måltider differera frå fänadens". Men "långa böner har Fr[älsaren] aldrig recommenderat". Man skall inte skämmas över sin gudsfruktan, säger han en annan gång (33), men "icke är det Guds

wilja, att du skall ständigt hänga öfwer en bok, läsa och be: icke är det Guds wilja, att du hela dagen skall knäppa händerna, och wänta att Födan skall rägnä dig omedelbarligen i munnen". Wallenberg varnar för överdrift och utvärtes fromhet. "Icke är det en rättskaffens ödmjukhet, att man, såsom Phariseerna fordom gorde, antager Gudaktiga miner, talar spakfärdigt, hänger hufwudet, kläder sig enfaldigt, suckar och korsar sig öfwer all ting: Ty sådant är Skrymteri — — —" (29). Förmaningen påminner om de ord som Anders Elfving riktade mot vissa oarter: "Intet har jag bett er göra det, hänga med hufvudet, gråta högt och tjuta eller häfva er som få, när I kommen i kyrkan." En eftertrycklig lektion i gott uppförande under gudstjänsten ger Wallenberg ombord på Finland 31/3 1771 (45):

— — — at under Gudstiensten sitta i någon oskicklig ställning, kasta Foten på knät, stöda hufwudet på armbogarna, wiska med andra etc., passar sig aldeles icke på et rum, där h[elige] saker has för händer, och där man står uti Guds åsyn.

Icke heller bör man

komma oklädd eller smutsig i Guds hus. Den som med Papper i örlockarna eller med orena stöflar och Sporrar gör sin upwaktning hos en förnäm Herre, kan ju aldrig bli wäl mottagen: Huru kan man då hysa mindre wördnad för alla Herrars herre, den store H[elige] Guden. Utwärtens renlighet är liksom et tecken til den inwärtens, och den som är sölilig i kläder och lefnadssätt, är merendels liksom sölilig i sinnet och hiärtat. På samma sätt anser jag ock för en synd, undantagande i Siukdomar, til at sitta med hatt eller mössa på hufwudet, ty Paulus har förbudit detta på et ställe, och förordnat at ingen, utom Qwinnor, må biwista Gudstienst med betäkt hufwud.

I sina predikningar mot synden tar Wallenberg djävulen och helvetet i flitigt bruk. Det är svavelosande avskräckningspredikningar, där helvetets ewiga kval utmålas så hiskligt att man tror sig höra en Linderot, en Tolleson eller Elfving dundra från predikstolen.

Hwarest Helfwete, hwar detta de ogudaktigas ohyggeliga Plågo-hus, är belägit, öfwer jorden eller under, därom förmå wi ingenting raisonnera, aldenstund Skriften tiger i den delen: Men at det ges, det weta wi, och Gud nåde den Siäl, som inte tror det, förrän hon får erfarat! Gud nåde den, som ej tror et Helfwete, förrän eldslågorna bränna wissheten in i hans öfwerlygelse. (23, jfr 22.)

Om djävulen, hans skepnader, göromål och annat utbreder sig predikanten med största sakkunskap, t. ex. på första söndagen i fastan 4/3 1770 (25). I skriften omtalas han än som lejon, än som drake, än som orm. Han är som kameleonten, som varje timme sägs ombyta skapnad. Han har en väldig makt och otaliga underhavande osv. Ett av djävulens förnämsta göromål är att utbreda tvivel. Följaktligen måste predikanten så mycket han kan bekämpa tvivlare, och han gör det utan skonsamhet. Han far ut mot "usla naturalister och Fritänkare", som nekar att tro, bara därför att något övergår "våra swaga förwirrade mänsko-begrepp" (1). Jesus har under sin levnad och efter sin död varit ett motsägelstens tecken, och i vår tid har han lidit gensägelse av "alla kättare och willoandar, Fritänkare [,] Atheister o.s.w." (5). Djävulen vränger och förtyder skriften genom "kättare och swärmeandar", heter det på ett tredje ställe (26). Mycket tydlig adress har angreppet i två predikningar på Finland. Djävulen vränger skriften på samma sätt som spindeln suger "förgift ur samma Blomma, som Biet hämtar sin honung. Härutaf kunne wi sluta, hwad slags Andar det måtte wara, som en tid biudit til därhemma, at tolka Skriften och kringsprida sina Uppenbarelser" (25). Den utpekade andeskådaren kunde nog lätt kännas igen — i marginalen står hans namn: *Swedenborg*. I den andra predikningen (44) tillåter sig Wallenberg att direkt nämna det. Uppenbarelseboken är en skrift som måste läsas med andliga ögon. Det är en "Bok, där alt mänsko-förnuft stakar sig, en Bok, som har gordt flera dårar än Swedenborg".

Att en rätt luthersk präst med all kraft måste kämpa mot katolikerna, är givet. Så gör också Wallenberg på flera ställen. Han polemiserar mot deras lära om de goda gärningarna: "Huru mycke bedra sig icke då en hoper papistiska Christna, som inbilla sig at Himelriket kan köpas med sielfgorda goda wärk?" (15, även 16, 48). Övertron påstår han en annan gång vara "en lämning, en öfwerrest efter Papisterie och munke kloster" (25). Och slutligen anklagas katolicismen för sina religionsförföljelser: "En del öfwerdrifna nitälskare, i synnerhet Chatoliker, påstå at Christna Relligion bör fortplantas med eld och swärd, där intet annat hiälper. Till den ändan ha wi sedt dem i flere wärldenes delar anställa de

Ostindiska kompaniets fartyg Finland. Oljemålning av konteramiral Jacob Hägg efter förebild av O. Arres kopparstick (avb. s. 121). Sjöfartsmuseet, Göteborg.

"Finland" byggdes på Stora stadsvarvet i Stockholm 1761 och var på 50 läster, hade 150 mans besättning och förde 30 kanoner. Första resan till Ostindien anträdades i februari 1762 och sista resan därifrån avslutades i Göteborg den 31 juli 1781.

grufweligaste blodbad, som ej allena wanhedrat mänskligheten, utan ock satt en ewig skamfläck på Christna namnet" (14).

Judarna sparas naturligtvis inte heller. Det framgår redan av de utförliga utdrag som har gjorts i det föregående ur en predikan på fjärde dag påsk. Wallenberg inskärper där, delvis ordagrant, vad han hade sagt på fastlagssöndagen, att judarna var utan all ursäkt för mordet på Jesus (22, även 23). Denna beskyllning är som bekant ett viktigt inslag i antisemitismen. En annan vanlig beskyllning uttalas i en predikan över 2. Konungabokens femte kapitel om Gehasi, Elise Tienare, som var ett "stort Exempel på Girighetens skadeliga påföljder": "Girigheten war nationens hufwudlast" (27). Det behöver väl knappast nämnas att den kristne predikanten vänder sig mot judendomen, icke mot judarna som ras.

Efter alla dessa citat kan man fråga sig: vart har då den unge resenären Jacob Wallenbergs ljusa frisinne tagit vägen? Finns det då ingenting här av tidevarvets rationalism och tolerans? Man kan svara: ganska litet, men det finns! Av ett uttalande i en predikan på midfastosöndagen 21/3 1773 (36) att döma skulle man vänta mera. Predikanten utlåter sig här: "Tänker hufwut rätt först, så går wäl hiärtat efterhand på des sida, ty Omvändelsen är et wärk, som altid börjas i Förståndet." Men bibelns auktoritet kunde inte rubbas. De kristna sanningarna fick inte betvivlas. Wallenberg skulle aldrig som hovpredikanten Israel Geringius ha kunnat hylla tviwlaren Thomas som en tänkare, som ville ha bevis och grunder. Tviwlaren klandras, om han så är en Jesu apostel.

Och i sielfwa wärket, hwad hafwen I wäl att inwända häremot, annat än det Thomas hade, neml. det, att I ej sielfwa sedt saken? Men huru swag är icke denna Er förskansning? I hafwen icke heller sedt; om jag får lof låna Exempel ur wärdsliga historien; I hafwen icke heller sedt Carl den tolfte eller Gustaf Adolf; men männe de derför inte warit till, männe I derför twiflen cm Sanningen af desse stora hiältars bedrifter? (21).

Vissa svaga ansatser till rationalism finner man nog ändå i de olika uttalandena om underverk och mirakel. En så utpräglad nykter natur som Jacob Wallenbergs kan inte helt förneka sig. Underverken får inte smusslas undan, eftersom vi har bibelns ord om dem. *Men de sker inte längre.* "Han [Gud] tar oss intet i håret

och drar oss, som han gorde med Paulus: ty det war en utomordentlig händelse, hwartil Gud hade synnerliga afsikter då" (30). "Underwärk, Anglasyster eller andra utomordentliga händelser", förklarar han, "äro numera ej att wänta" (7). Han säger också varför. "Fordon, då Mirakler behöfdes at utwidga en i växten warande Tros-lära, brukade Gud ofta öfwnaturliga medel. — — — Men nu förtiden, då Liusastakan är uptänd och Tros-faklan lyser klart öfwer hela världen, nyttiar Gud sällan annat, än naturliga medel til at göra de ondas Råd om intet" (4). I en predikan på midfastosöndagen 29/3 1772 (35) går Wallenberg utförligt in på miraklen. Han vill inte veta av naturliga förklaringar till undren — botandet av sjuka, uppväckandet av döda etc. Tivlarnas förklarande av Lazari död som en dåning, avvisar han med utropet "Härliga bewis!" Vidare gendrivs deras påstående att också profeterna har gjort under. De gjorde undren, säger han, inte genom egen utan genom Guds kraft. Och de under som utfördes av Simon magus och trollkarlarna i Egypten var inte övernaturliga utan hade sina orsaker i tingens natur. "Gud allena kan göra underwärk." Bibelns vittnesbörd och de kristna trossatserna kan och får inte betvivlas. "Detta kan synas mångom orimligt eller obegripligt: men det är imedlertid Guds rena ord, och wi få inte neka det, fast wi ej förstå" (26). Trossatserna om jungfrufödseln, treenigheten och Kristi gudom kan icke fattas av det mänskliga förnuftet, "ty om de woro begripeliga, woro de icke längre Gudomliga — — —" (38).

Till eld- och vattenprov förhåller sig Wallenberg på liknande sätt. Dessa "äfwentyrliga prof" får inte begäras av oss; vi skulle då handla lika oförnuftigt som Petrus, när han ville gå på vatten. Att djävlar nu för tiden kan sätta sig i besittning av människor, vill han inte förneka. Han förklarar först att det vi kallar "Manie eller dårhus-krämpan" är något helt annat, nämligen en naturlig sjukdom, och säger slutligen: "Frågas nu, om ock denna diefla-Besittningen denna tiden existerar? Jo, wi ha exempel därpå, ehuru mycke sällsynta" (25). Och en annan gång: "Sådana lekamliga Besättningar äro wäl sällsynta nu för tiden; men de hända likwäl understundom" (31). Wallenbergs inställning till vanlig vidskepelse är särskilt intressant.

"Hos allmogen, och äfwen i Catechesen", säger han i en predikan på Finland 4/3 1770 (25), "hör man talas om Skogsrå, Siörå, Löfjerskor, trollpackor, TomteGubbar m. m.; men jag påminner mig aldrig sedt desse namn i Skriften. Det mästa af detta tör wara diktade Sagor, men så böre wi dock icke neka alt: ty at dieflarne gå omkring och söka rof, wisar oss Ap. Petrus, och af det föregående ha wi sedt, huru de kunna antaga åtskilliga Skeppelser, wi må då kalla dem, hwad wi wilje, TomteGubbar eller dieflar, Skogsrå eller Spöken etc."

Wallenberg återkommer till folktron och söker då lämna ett slags förklaring. Får man lita på hans dateringar, så skulle han ombord på Stockholms Slott två söndagar å rad ha sagt ungefär samma sak (23/2, 1/3 1772, nr 19, 24). Om han inte av förbiseende har angett det ena årtalet oriktigt, så förefaller det troligast att han har hoppat över sin utläggning första söndagen och nästa söndag gett sina åhörare del av omarbetningen. Hans egenartade mening om goda och onda andar har då fått följande lydelse:

Men denna Läran om onda och goda andars inflytning på oss behöfwer utredas i grund. Jag skall biuda till at göra den tydlig, om I will wara upmärksamme. At det ges andar eller någon sort mellanwarelser, som äro mindre än Gud och fullkomligare än människor är en sanning, som äfwen Förnuftet sannolikt kan finna: ty hwarföre skulle Gud skapat så stora ofanteliga rymder, om där inte wore någonting i dem, och man skulle owärdigt inskränka Guds allmägt, om man påstode, at han inte har något annat, än den synliga kropparnas värld at syslosätta sig med. Därföre har ock denna satsen warit antagen hos nästan alla Folkslag på jorden. Hos somliga ha de warit kända under namn af Sylpher; hos Somliga ha de blifwit kallade genier, hus gudar o. s. w. Hos Judar och Christna heta de änglar och dieflar, och våra hedniska Förfäder hemma ha tykts utmärka något dylikt med deras Tomtegubbar, Elfwar, Rår m. m. Det qwittar mig lika om ni will kalla dem Andar eller små fina omärkeliga kroppar. Nog utaf jag tror de existera och ha inflytning på oss.

Ännu en gång kommer Wallenberg in på vidskepelse. Med anledning av dagens text, Jesus frestas av djävulen (8/3 1772, nr 26), säger han: "På den Grunden tör ock en widskeplig allmoge komma på den Inbillningen, som ofta är gängse bland enfalldigt folk, at man kan förskrifwa sig till h. onde med sin blod, och andra dylika okunnighets foster. Uti Nürnberg — Luthers Bläckhorn etc."

Wallenberg visar sig inte heller som predikant vara alldeles främmande för tidens curiositas naturalis. I procemium till en predikan på midfastosöndagen 29/3 1772 (35) ger psalmen 95 (Jag lyfter mina händer upp till Guds berg och hus) anledning till

en liten naturhistorisk föreläsning om skapelsehistorien, syndaflo- den och bergens uppkomst. Bergen, säger han, skapades på samma gång som allt det övriga. De är nyttiga på samma sätt som benen i människans kropp genom att "styrka och hålla de lösare delar tillhopa". I "den allmänna willerwallan" vid syndaflo den blev bergen troligen "vräkta ur sit Läge". "Ty man har funnit Snä- kor, fiskeben och andra underliga ting, som höra endast till wat- turiket, ofwan på de högsta bärg och äfwen hela hundra famnarna ner i Jorden, hwilket är tydeliga spår af en allmän rubbning." Ett annat tidsdrag är nyttosynpunkten, som likaledes kommer fram hos Wallenberg, om också ganska diskret. Typiska för tiden var sådana predikningar som Arvid Gradins "Gudaktigheten be- fordrar en allmän lycksalighet" och Carl Fredrik Mennanders "Gudsfruktan som et medel til enskild och allmän Sällhet". Under upplysningen visade sig t. o. m. gudsfruktan vara nyttig till mången god ting. Den ökade nativiteten, minskade barndödlig- heten och hämmade emigrationen, påstods det. Hur mycket Wal- lenberg annars ivrar för just sådana sociala mål, så frestades han aldrig att uppträda som socialreformator i predikstolen. Emellertid framhåller också han att gudfruktighet kan vara till nytta. I en odaterad predikan (33) säger han om gudsfruktan att dess huvud- sakliga förmåner är andliga men att "hon är äfwen i värdsilig måtto en gagnelig Sak". Han hänvisar här till en tidigare pre- dikan, där han skulle ha talat om "Gudsfruktans nytta i lekam- lig måtto; men det skedde då i anseende till alla i gemen, eller så wida den befordrar ett Lands wälmåga. . ." Den är icke bevarad. Nu visar han hur gudsfruktan befordrar timlig välgång 1) för alla i gemen och 2) för var och en i synnerhet. Under punkt 2) visas hur den a) förskaffar oss allt gott folks kärlek b) medför "en utmärkt wälsignelse och synbar drygsel uti nyttjandet af Guds Gåfvor" och c) förskaffar oss ett tryggt och förnöjsamt sinne. (Citaret kan visa den enligt tidens sed ytterst noggranna disposi- tionen.) Ett annat kärt ämne för det sena 1700-talets andliga skriftställare var välgörenheten. Också detta ämne är föremål för Wallenbergs utläggningar, men alltid utan sentimentalitet och aldrig med den motiveringen att vi skall göra gott för vårt eget välbefinnandes skull.

Från Jacob Wallenbergs sista tid i Mönsterås finns också två likpredikningar bevarade (11 och 43). I anslutning till en predikan den 25 januari 1778 (11) har han jordfäst ”i Lifstiden ärlige och beskedelige dannemannen Anders Danielsson på Björnö”. Som han själv med egen hand har antecknat i dödboken, hade Anders Danielsson avlidit efter ett svårt fall under en skenande häst omkring 62 år gammal. I anslutning till Davids 51 psalm, 10 vers: ”Lät mig höra glädje och Frögd, att the Ben, som Tu förkrossat hafver, måga frögd sig” talar förrättaren här om ”Förkrossade Bens Frögd i nöden och i Döden”. Den andra likpredikningen kan tillsvidare inte närmare dateras. Man vet alltså inte mer än att den döda har varit en kvinna, som efter ”en långsam tärande krasslighet” har avlidit, efterlämnande make. Texten är hämtad ur Jobs bok 17, 14: ”Förgängelsen kallar jag min Fader, och Matkarna mina Moder och mina Syster.”

Är den traditionella bilden av den glade, pokulerande skeppsprästen med sina mustiga skämt oriktig? Nej, säkert inte, men kanske behöver den retuscheras en smula. Den Herrans tjänare som höll efter besättningen på tre ostindiefarare och skeppare och bönder i sin småländska församling var inte bara en sträng botpredikant och allra minst en torr pedant. Men sekreteraren i dryckesklubben Runio Sacrum var lika litet en tanklös skämtare. Skrapa litet på den lekande ytan, så framträder moralisten och rent av predikanten. Vad är slutet på kapitlet om havsvargen i Min son på galejan annat än en predikan! Först exemplet: ”Huru gick det med den stackars Corydon, en älskvärd yngling, som skulle bli föräldrarnas glädje! Han ville resa: modrens tårar ledsagade hennes afskeds-kyss, och fadren sade: Min son, haf *Gud* för ögon! — Corydon kom til Cadix: for därifrån med svidande bränne-märken af en oförsiktig kättia: blef återstæld: anlände i China: försyndade sig å nyo: skal jag sägat! Corydon dog — Corydon, en älskvärd yngling, som skulle bli föräldrarnas glädje, träffade döden i en hednisk famn, lik en täck blomma, hvilken, rotstungen af en giftig aspis, falnar utaf och försvinner mitt i des hoppfullaste morgonstund.” Sedan tillämpningen: ”Uslingar! Ömkans-värde haybröder! Hvi plåcken I rosor på en buska, där I nyss fingen sönderrifna händer! Wällusten undergrafver lifvet,

såsom mullvaden trädet: betrakter hayens ändalykt och bäfver!" — Detta är helt allvarligt. Och apostrofen till läsarna är inte mycket olik dem man finner i de riktiga predikningarna: "O! m[inne] å[hörare]. Betrakter dessa Exempel och bäfwer —" (27).

Hexameterhymnen till "det Höga Väsendet" i Min son på galejan är ett helt allvarligt, högstämt inslag i reseskildringen. Och prästen spelar med litet varstans i boken, om man läser noga — alltid omtalad i tredje person. När besättningen går i land i Norge, hotar han dem som begår "felaktigheter" med offentlig kyrkoplikt och rycker stråken ur hand på några som börjar dansa med de norska bondflickorna, fastän de skall följa en död kamrat till hans sista vilorum. Han predikar flera gånger nykterhet eller i varje fall måttlighet. Han tycker att det är "ömkeligt, at en vörd vill mäta sin heder efter gästernas större eller mindre rus". Han anser att dryckesdueller bör straffas på samma sätt som dueller med vapen: "Jag vet inte, hvilken syn är mäst ömkansvärd, en slagen vältrande sig i sin blod, eller en drucken i sina spyor." Hur stämmer nu detta med dryckesvisorna i boken? Svaret ger författaren själv: "Saken är bara den, til at kunna dricka med smak. Förr i världen söp man sig full på gammal ren bondska: nu finner Ni, det sker wittert och belevvat. Mycket vunnit på den goda sidan!"

Mot fritänkare eller "våra så kallade *starke andar*" ivrar Wallenberg också i Min son på galejan. Bidevindseglaren, som simmar mot strömmen, ger honom anledning att moralisera: "Biblen är för gammal, därföré duger han inte: själen begripa de intet, altså är det kroppen som tänker: Helfvetet är en tusendårig fabel, til at skrämme en widskepplig Allmoge; och hvarföre skulle de gå i Kyrkan, så länge det är så allmänt? En Gud vilja de väl ha, men kunna ej tåla den, som folkhopen dyrkar — Härliga Philosophie!" Men vidskepelsen får sin beskärda del i partiet om malefiten, som skrockfulla matroser anser båda storm. Det finns alltså många och väsentliga likheter mellan Wallenbergs andliga och världsliga författarskap. Men man får inte gå förbi en viktig olikhet: någonting av den friska toleransen i de tidigare skrifterna har ändå kommit bort. När man har läst de olika utfallen mot katoliker, sekterister och judar, så kan man inte tro att det är samme man

som i en *tryckt* korrespondensartikel vågade lägga fram så förbluffande frisinnaade åsikter som i de ofta citerade raderna: "Det är ju David, som sagt: Prises HErran på alla tungomål! — — — Hwarför ser man då icke Synagogor i Sverige? Hwarför får icke Catholiken bränna waxljus, och förtjena himmelriket med goda gerningar, inom våre gränsor? Hwad skulle det skada oss, at Qwäkarn sutte och drömde på en bänk, allenast han gáfwe Kejsaren, hwad Kejsaren tilhör." —

Till slut återstår en fråga att besvara eller åtminstone att ställa: stod den unge prästens liv i strid med hans lära? Han talar ett par gånger öppet om saken. Till sådana som åstadkommer förargelse räknar han i en predikan ombord på Finland "alla de Präster och Lärare, som deras Ämbete til wanheder, föra et oheligt och förargerligt Lefwerne i Församlingen, rifwa ikull om Måndagen hwad de upbyggt om Söndagen, och Predika mot de Laster, som de efteråt kunna sielfwa upsåteligen begå — — — En drucken Präst, som skriker emot fylleri, eller en snål, som dundrar löst på girighet, lär ej kunna wänta mycken frukt af sin Lärdom" (38). Något liknande säger han nästa år, men han tillägger: "Guds ord är likt en diamant, som behåller sitt värde, antingen den bäres af en ren eller oren hand. Det har sin inwärtas anda och kraft med sig! Prästen må wara ond eller god, endast han lärar rätt efter Skriften" (19; jfr 30). Och ett halvår före sin bortgång varnar han sina församlingsbor att löpa efter den eller den prästen eller överge sin församling för en annan, därför att Guds ord skulle förkunnas bättre där, ty "Guds ord är en Penning, som gäller lika i hwars mans hand" (20).

Wallenberg var fullt medveten om att han hade tagit kappan för brödfödans skull. Eller som han en gång lär ha sagt blivit "insparkad i den heliga hopen". Men han visste också vad som fordrades av honom. Strax innan han ordinerades till präst, skrev han till vännen Lindblom: "Förskräckelige fastetid! Jag ser förut, hwad krig Prästen får med köttet." När Wallenberg ägnar en predikan på Finland åt ämnet självkännet, så talar han inte tomma ord. Det är gamla tankar han här lägger fram: — — — "wid noga eftersinnande läre wi finna, at wi hwar och en ha någon wiss Favorit-synd, som mera härskar hos oss än andra,

någon wiss hufwudbögelse, som wi ha swårt wid at öfwerwinna" (2). Fyra år tidigare hade han med sin vanliga ärlighet öppnat sitt hjärta för Lindblom i ett långt brev. Han avhandlar där ämnet "Selbsterkänntnis" och söker efter det han kallar sin huvudpassion. Han finner att eftersom "wällust och nögen göra det mästa intryck på min gäsande blod, så är jag fallen att tro, det dessa äro min hufwudbegärelse." Det är nog egen, dyrköpt erfarenhet som talar ur en predikan i fastan på skeppet Stockholms Slott 14/3 1773 (32), där predikanten talar om att vi aldrig blir kvitt svaghetssynder och att omvändelsen inte kan förändra kroppen, vars "retlighet til Synd är qwar, så länge warm blodsdroppa fins i honom". Att döma av de många ändringarna har detta stycke synbarligen skrivits med vissa svårigheter, kanske därför att ämnet berörde honom själv nära. Wallenberg var från början ett världens barn, impulsiv och varmbloedig. Men han hade också en mer än vanlig beslutsamhet och viljestyrka. Med prästrocken tog han också på sig ansvaret. Allt tyder på att han så småningom fann sig i sitt prästmannaöde. Min son på galejan var nog avskedet till den ohämmade livsglädjen. Men de ändrade åsikterna är inte bara betingade av ändrad levnadsställning. En dragning åt konservatism följer ju gärna med åren, man må beklaga det eller inte. Förskjutningar i Wallenbergs åsikter kan märkas inte bara på religiöst och moraliskt område utan också i politik. Han som i tidiga år hade hyllat frihetstiden i de kända orden "Parti är fria staters lif" kom snart nog att bekänna sig till Gustav III. Ett vittnesbörd härom finner man också i en predikan på påskdagen 16/4 1775 (47), alltså strax innan Wallenberg på allvar skulle återvända till sitt land. Ett långt stycke i inledningen har korsats över; kanske befanns det alltför aktuellt eller stötande för olikinnade bland befälet. Mot den svarta bakgrunden av den gångna frihetstiden, då ett "högmodigt Folk wille resa sig et sielfswåldigt Babel", då egennyttä, partisplit, hungersnöd och sjukdom rådde, lovsjunger predikanten i bibliska tongångar en ny tids alla välsignelser: "Owädersdagarna äro förbi, och Solen har åter börjat upskina på vår Swänska himmel. Sälla under en Wis och Fridälskande Salomon, ha wi fått insamla våra kärfwar med glädie" osv.

Inför de motsättningar mellan profant och andligt, gammalt och nytt som en första granskning av Wallenbergs predikningar har blottlagt kan man erinra sig några nästan profetiska ord som den 18-årige studenten skrev i ett förut citerat brev: "Jag tror, att en och samma bögelse alldrig kan behålla högsta wäldet beständigt hos någon människa, utan jag menar, att den ändrar sig med åren, och att hwar ålder har sin egen. Således styras våra gärningar af olika driffiädrar i vår ungdom, mannaår och ålderdom." Men Jacob Wallenberg rycktes bort i de kraftigaste mannaåren och nådde aldrig ålderdomens svala höjder. "Lifstrådarna räcka ej längre, döden klipper wäfwen neder och gör oss däraf den sista skortan, jag menar dok och Swep kläder" (8).

Wallenbergs skrifter citeras efter texten i Svenska vitterhetssamfundets upplaga, 1928—1941. Predikningarna har numrerats efter sin plats i banden. — Litteratur: Hofrén, Manne, Skalden Jacob Wallenbergs mönsteråshem (Kalmar läns fornminnesförenings meddelanden, 41 (1953), s. 45—67); Nordén, Arthur, Det nya Norrköpingsmuseets föregångare (Norrköpings Tidningar 23/II 1946); Leufvén, Edvard, Upplysningstidens predikan, 1917; Wifstrand, Albert, Andlig talekonst, 1943; Krigström, Erik, Norrköpings första offentliga museum, i Norrköpings museum, berättelse över verksamheten 1949, s. 181—250.